

Розділ 6

Механізм подолання економічної кризи в промисловому секторі регіону

6.1. Передумови формування антикризових механізмів у промисловості

Макроекономічна нестабільність є однією з основних недоліків ринкової економіки. Тоді як у командній економіці всі рішення щодо економічної політики держави, розподілу ресурсів і організації виробництва приймаються центральним плановим органом, у ринковій економіці, як відомо, ці рішення ніким не узгоджуються. У чистому капіталізмі функцію планового органу приймає на себе ринковий механізм, тобто функціонування економіки повністю знаходиться в розпорядженні ринку. Звичайно, в цих умовах механізм саморегуляції ринку дуже часто дає збої. Цей недолік ринкової економіки є «жертвою» задля ефективного розподілу ресурсів, інтенсивного економічного зростання й інших переваг капіталістичного устрою суспільства. Проте «чистого» капіталізму на практиці не існує – у всіх країнах з ринковою економікою практикуються змішані системи, які займають деяке проміжне положення між командною економікою і «чистим» капіталізмом. Держава у таких системах виконує певну роль в економічному житті суспільства [222, с. 137]. Зокрема, вона забезпечує випуск деяких товарів і послуг, які ринкова система не виробляє, також уряд реалізує певну економічну політику, що розробляється на основі економічних цілей і реалій та направляється на нейтралізацію недоліків ринкової економіки. Однією з головних цілей державної політики є досягнення макроекономічної стабільності, тобто досягнення стійкого економічного зростання при стабільному рівні цін і незначному рівні безробіття. Основними інструментами регулювання ринкової економіки є фіскальна і кредитно-грошова політика. Необхідно відзначити, що до розуміння необхідності втручання держави в економічні процеси з метою досягнення макроекономічної стабільності економісти прийшли не відразу.

З кінця XVII – початку XVIII ст. ідея «повного *laissez faire*» – вимога абсолютного невтручання держави в економіку, іншими словами ідея економічного лібералізму, – перетворилася на девіз ринкової ліберальної економічної політики, а разом з тим і в головний принцип нового напрямку економічної думки – класичної політичної економії [492, с. 187]. До цього принципу класична політична економія прийшла в результаті боротьби з меркантилізмом і його подальшим розгалуженням. Послідовники класичної політичної економії відкинули протекціонізм і активне втручання держави в економіку, проповідуючи меркантилізм. Намагаючись пояснити і обґрунтувати рівновагу економіки, вони обходилися без використання математичного апарату, без застосування моделювання, крім того, послідовники класичної політичної економії вважали економіку чистого капіталізму повністю саморегульованою, розділяючи «закон ринків» Ж. Б. Сея. Задовго до Сея принцип лібералізму в економіці оголосив Адам Сміт, тим самим розчистивши шлях для інших послідовників «*laissez faire*». Він, зокрема, ввів такі поняття, як «економічна людина» і «невидима рука». За Смітом, «економічна людина», виходячи зі своїх егоїстичних вигод, діятиме на благо суспільства, тобто «невидима рука» ринку при дотриманні принципів економічного лібералізму сприятиме економічному добробуту

суспільства. Проте якщо кожен індивід діятиме тільки відповідно до власних інтересів, неминучим буде зіткнення і протистояння інтересів, і в такому разі для суспільства було б значно краще, якби вони діяли погоджено. Тобто суспільство тільки виграє, якщо держава погоджуватиме дії окремих індивідів, звичайно, в розумних межах.

«Закон ринків» Ж. Б. Сея зводиться до твердження, що виробництво самостійно створює собі попит: «Всякий продукт з моменту свого створення відкриває ринок збуту для інших продуктів на всю величину своєї вартості» [502, с. 410].

Цей висновок впливав із смітовського визначення природної ціни товарів як суми доходів: $Q = W + P + R$. Ліва частина тотожності – це ні що інше, як сукупна пропозиція, тоді як права частина (сума доходів – заробітної плати, прибутку і ренти) – це сукупний попит. Головний висновок Сея, за його законом, полягає у тому, що в ринковій економіці вся продукція, вироблена в економіці, буде реалізована, тобто достатньо лише виробляти продукт, і він буде реалізований, треба тільки стежити за тим, щоб структура виробництва відповідала структурі попиту. Отже, можна подумати, що в умовах економічного лібералізму криза перевиробництва або, говорячи сучасними термінами, недолік сукупного попиту неможливий. Тобто, за Сеєм, в умовах ринкової економіки, при дотриманні невтручання держави в економіку, кризи і депресії, по суті, неможливі. У довготривалому періоді, вважали класики ринкового лібералізму, ринковий механізм забезпечує рівновагу на рівні повної зайнятості, тобто відсутність безробіття. Вони визнавали, що іноді надзвичайні обставини, такі як війни, політичні перевороти, засухи, падіння фондових індексів або «золота лихоманка», можуть збити економіку зі шляху повної зайнятості. Але коли це відбувається, ринок автоматично коректує ціни, заробітну платню і процентні ставки, і в економіці відновлюється рівень виробництва, що відповідає повній зайнятості [496, с. 105].

До Великої Депресії 30-х років ХХ століття «закон ринків» Сея загалом дотримувався. Проте в кінці 20-х – на початку 30-х років Велика Депресія охопила спочатку США, а згодом відобразилася на економіці інших промислово розвинених країн. У результаті реальний обсяг ВВП у США скоротився на 40 %, а рівень інфляції підскочив приблизно на 25 %. Тоді з'ясувалась невідповідність теорії класиків ринкового лібералізму, які стверджували, що довготривала депресія практично неможлива, і фактично економіка Сполучених Штатів перебувала у скрутному становищі (10 років США знаходилися в полоні небаченого досі у масштабах безробіття). Сучасні макроекономічні теорії спростовують «закон ринків» Сея. В основі сучасного вчення макроекономічної рівноваги лежить ідея про те, що не весь дохід, одержаний від реалізації продукції, йде на споживання – певна частина зберігається, витрачається на імпорт і податки. Таким чином, відбувається витік з кругообігу «доходи – витрати», чого не врахував в своєму законі Ж. Б. Сей. Проте «закон ринків» Сея зіграв важливу роль в історії економічної думки. Доля закону Сея в історії економічної науки сповнена драматичних подій. З одного боку, фігура Сея-теоретика часто викликала скептичне відношення, а в аргументах, на яких базувався закон, були знайдені серйозні вади. З іншого боку, закон привертав до себе все нові хвилі інтересу, щоразу відкриваючи дослідникам нові грані [492, с. 210].

Своєрідною відповіддю на Велику Депресію 30-х років була теорія англійського економіста Джона Мейнарда Кейнса. У своїй новій макроекономічній теорії Кейнс пояснив причини реально існуючого безробіття та депресії і вказав на необхідність активного державного втручання для боротьби з ними. Кейнс висував положення про відсутність у капіталістичній системі внутрішнього механізму рівноваги, що дозволяє після скорочення сукупного попиту повернутися до колишнього рівня виробництва і зайнятості, визнав небезпеку попадання економічної системи в тривалу пастку депресії. Тим самим він виступив як критик капіталізму і доктрини *laissez faire*.

Кейнс показав, що ринкова система дає збої в області розподілу ресурсів, не забезпечуючи повного використання найважливішого ресурсу – робочої сили. Тим самим Кейнс оголосив про необхідність державного регулювання економіки для уникнення

Розвиток регіональної промислової політики держави: теорія, методологія, механізми

макроекономічної нестабільності, властивій ринковій економіці. Тобто Кейнс уперше в історії економічної думки зарахував проблему безробіття до економічних проблем. До Кейнса вона розглядалася насамперед як соціальна проблема – проблема бідності. Послідовники Кейнса розвинули і вдосконалили теорію зайнятості Кейнса. Сучасна модель сукупних витрат – це вдосконалена теорія зайнятості Кейнса, яка відображає кейнсіанську економічну теорію.

Тематика макроекономічної нестабільності є однією з основних в сучасній макроекономіці. Адже розуміння причин і природи макроекономічної нестабільності в ринковій економіці є необхідною умовою для розробки економічної політики, направленої на ліквідацію макроекономічної нестабільності, тобто досягнення стабілізації рівня цін і виробництва, відповідному повній зайнятості. Крім того, однією з основних функцій сучасної держави є здійснення економічної політики, орієнтованої на пом'якшення циклічності розвитку ринкової економіки, ліквідацію наслідків економічних спадів. Невипадково дана тема є однією з найбільш дискусійних у макроекономіці – існує безліч думок різних економістів про те, якою повинна бути роль держави в питанні регулювання ринкової економіки. Кожна думка, кожен підхід до досягнення макроекономічної стабільності економіки має як сильні, так і слабкі сторони; відповідно, економісти, що виражають ті або інші ідеї, приводять приклади з реального життя, з історії економіки, підтверджуючи правильність їх власних переконань. Проте досвід свідчить, що дотепер не знайдена панацея проти нестабільності в ринковій економіці. Принципи стабілізації економіки, що добре спрацювали в певній економічній ситуації, призводять до абсолютно несподіваного, негативного ефекту в іншій подібній ситуації. Наприклад, кейнсіанська теорія, що добре зарекомендувала себе під час Великої Депресії, не принесла очікуваних результатів у США в 60-ті роки.

Як відомо, на економічну стабільність у країні впливає багато чинників, серед яких і політична стабільність, проте не можна забувати і про зворотний зв'язок, адже макроекономічна стабільність, низький рівень безробіття та інфляція є найважливішими умовами внутрішньополітичної стабільності в країні, привабливості економіки для іноземних інвесторів, довготривалого економічного зростання і добробуту суспільства.

Промисловий переворот кінця XVIII – початку XIX століття зумовив бурхливий економічний розвиток, який створив нову основу для життя економічної політики. Завдання полягало лише в тому, щоб забезпечити ринковий механізм відповідною інфраструктурою (системою правових норм, національною валютою тощо). У той час держава знаходилася в ролі стороннього спостерігача. Проте після світової економічної кризи 1929-1933 рр. стало зрозуміло, що необхідний інший підхід до проблеми державної участі в ринковій економіці. В результаті з'явилося поняття «економічна політика». От як охарактеризував це явище в економіці В. М. Соколінський [416, с. 114]: «В рамках нової стратегії держава різко розширила систему заходів інфраструктурного характеру. Але головне, що зажадало від нього нового якісного стану ринкового виробничого механізму, – це знаходження способів зовнішньої його корекції, що не в змозі зробити всередині сам ринковий механізм».

Перші спроби державного регулювання економіки були зроблені в Німеччині ще в кінці XIX століття [405, с. 81]. Автором нового соціального законодавства став О. Бісмарк, на основі цього законодавство виникла нова сфера – соціальне страхування. Невипадково, що і в даний час Німеччина є однією з перших серед промислово розвинених країн за рівнем соціалізації економіки.

Існують різні визначення економічної політики. За визначенням Х. Гирша економічна політика держави є сукупністю заходів, направлених на те, щоб упорядкувати хід економічних процесів, здійснювати на них вплив або безпосередньо забезпечувати їх протікання.

Суб'єктами, або виконавцями економічної політики, є, по-перше, держава, по-друге, недержавні суб'єкти економічної політики. Це різні об'єднання, профспілки,

картелі і т. д. У розвинених країнах держава покладає частину тягаря з регулювання економіки на недержавні суб'єкти. В Україні ці інститути не володіють достатнім впливом і силою, щоб допомагати державі у проведенні економічної політики.

Переслідуючи загальнонаціональні цілі розвитку, держава в числі інших заходів здійснює стабілізаційну антициклічну політику і політику зайнятості.

Існують різні погляди на причини циклічних коливань, проте, незважаючи на значну кількість розбіжних поглядів і різну розстановку акцентів при формуванні антициклічної політики, в цілому можна виділити два пануючих у даний час напрями регулювання: неокейнсіанство і неоконсерватизм [495]. Перший орієнтується на регулювання сукупного попиту, другий – на регулювання сукупної пропозиції. Для наочності можна представити їх відмінність у вигляді таблиці (табл. 6.1).

Таблиця 6.1

Основні відмінності теоретичних підходів у регулюванні

Ознаки	Неокейнсіанство	Неоконсерватизм
Орієнтації	На попит	На пропозицію
Цілі	Регулювання господарства в цілому (макроекономіка)	Створення стимулів діяльності (мікроекономіка)
Пріоритети регулювання	Податково-бюджетна політика Кредитно-грошова політика	Кредитно-грошова політика Податково-бюджетна політика
Роль держави	Заохочення	Обмеження

Залежно від початкових установок та орієнтирів, прихильники того чи іншого напрямку по-різному вирішують проблеми згладжування циклічних коливань, по-різному оперують інструментами, що знаходяться у розпорядженні держави.

Наприклад, прихильники кейнсіанських рецептів більшу увагу приділяють бюджетній політиці (головним чином, це пов'язано зі збільшенням або зменшенням витрат держави) і податковій політиці (маніпуляції з податковими ставками залежно від стану економіки).

Прихильники неоконсервативних рецептів приділяють велику увагу проблемі грошей і кредиту. Головним чином, це питання обсягу грошової маси і його регулювання.

По-різному розв'язуються проблеми участі держави в процесах, що відбуваються, – в політиці регулювання економіки в цілому і у згладжуванні циклічних коливань.

Незважаючи на такі, здавалося б, істотні відмінності, існує загальне розуміння цими концепціями того факту, що, по-перше, держава в змозі згладжувати циклічні коливання, і, по-друге, держава повинна здійснювати цей процес з метою досягнення і підтримки економічної стабільності. Існує і загальне розуміння того, якою в цілому повинна бути лінія поведінки держави, направлена на подолання циклічних коливань.

У фазі спаду всі заходи держави повинні бути направлені на стимулювання ділової активності. У податковій політиці це означає зниження ставок, надання податкових пільг на нові інвестиції, проведення політики прискореної амортизації. При цьому прихильники кейнсіанських поглядів більше сподіваються на зростання державних витрат, які розглядаються як стимулятор накопичення. Податкові заходи більше доповнюють бюджетні, і в комплексі вони стимулюють сукупний попит, а внаслідок цього і виробництво.

Що ж відбувається в зворотному випадку, тобто в період підйому економічної кон'юнктури? Держава, з метою запобігання «перегріву» економіки і пов'язаних із цим хворобливих явищ у господарському житті, проводить політику заборони, що включає протилежні заходи у податково-бюджетній і кредитно-грошовій політиці.

Податково-бюджетна політика такого періоду характеризується підвищенням ставок податків, скороченням державних витрат, обмеженнями при реалізації амортизаційної політики. Саме на податково-бюджетну політику орієнтуються теоретики кейнсіанських методів регулювання. Фіскальні заходи приводять до згладжування купівельної спроможності, а значить, і попиту, що стримує економічну активність.

Розвиток регіональної промислової політики держави: теорія, методологія, механізми

Загалом про політику, яку повинна проводити держава з метою «згладжування» циклічних коливань, можна сказати, що в період спаду держава проводить політику активізації всіх господарських процесів, а в період «перегріву» економіки прагне стримувати ділову активність.

При цьому виділяються наступні заходи політики, які можуть сприяти підвищенню стійкості ринків [428, с. 118].

1. Сприяння формуванню ширшої і диверсифікованої бази інвесторів. Стимулювати різноманітність інвесторів, зокрема інституційних інвесторів, таких як пенсійні фонди і страхові компанії, які, як правило, мають більш довгострокові горизонти інвестування.

2. Сприяння об'єктивному формуванню цін. Усувати перешкоди для об'єктивного формування цін, уникаючи штучних затримок у ціноутворенні та обмеження змін цін.

3. Сприяння розвитку інфраструктури. Формування правових, регулятивних і пруденційних норм і правил, що відповідають міжнародній оптимальній практиці.

4. Забезпечення ефективного функціонування фондових і товарно-сировинних бірж. Біржове середовище, що ефективно функціонує, і допоміжна інфраструктура для торгівлі фінансовими інструментами та матеріальними ресурсами також може сприяти розвитку ринків капіталу, хоча удосконалення й інновації повинні проводитися в належній послідовності.

Слід зазначити, що найважливішими чинниками подолання кризових явищ і запорукою майбутнього успішного розвитку до теперішнього часу були: успішна підприємницька практика, діяльність на світових ринках транснаціональних корпорацій, амбітність національного бізнесу, перш за все, в телекомунікаційній та інформаційній індустрії, технологічний базис, інноваційний характер розвитку і збільшення витрат на НДДКР, а також широкий комплекс заходів, направлених на співпрацю політичної й економічної еліт.

На підставі сказаного можна виділити наступні системні чинники глобальної економічної кризи початку XXI століття:

1) загальна для всіх розвинених країн довгострокова тенденція (у 45-50 років) розвитку підвищуючої або понижуючої стадії циклів розвитку, теорію яких розвинув Н. Д. Кондратьєв;

2) пануючі суспільно-економічні устрої і національні традиції;

3) ступінь обхвату кризою підприємств по регіонах і галузях країни;

4) стадія (ступінь глибини) кризи;

5) політична ситуація;

6) рівень глобалізації і ступінь міжнародного розподілу праці;

7) рівень інтеграції країни в систему світового господарства;

8) рівень концентрації і централізації капіталу;

9) стан фінансової системи держави;

10) кредитні можливості фінансово-банківської системи.

Виділена сукупність системних чинників глобальної економічної кризи початку XXI століття в умовах становлення сучасної економіки інформаційного виробництва припускає переосмислення багатьох корінних проблем економічної науки, що безпосередньо стосуються процесів виробництва і відтворення інформації та наукового знання. Нова інформаційна ера ставить перед наукою безліч задач, що вимагають поглибленого дослідження перехідних процесів, які відбуваються в сучасному всесвітньому господарстві, пов'язаних із становленням інформаційного типу економічного зростання і зміною причинного комплексу кризових процесів.

Ключові напрями розвитку глобальної економічної кризи початку XXI століття щодо економіки регіону можна виділити при розгляді аналітичного матеріалу вітчизняних і зарубіжних дослідників, який з'явився до кінця 2008 року.

Аналізуючи історію питання, Л. М. Григор'єв відзначав, що циклічні процеси йдуть, принаймні, півтора-два століття [57, с. 42]. Поступово амплітуда коливань стала

послабловатися в післявоєнний період. Центр, звичайно, знаходився в США – переміщався на Європу і через торгівлю на країни, що розвиваються. У США традиційно відбувається 2 кризи в десятиліття, у Європі – одна (кризи в США після Другої світової війни 1948-1949 рр., 1954 р., 1957-1958 рр., 1961 р., 1967 р., 1970-1971 рр., 1975 р. – велика криза з першим нафтовим «шоком» та інфляцією, 1981-1982 рр. – також з нафтовим «шоком» та інфляцією, 1987 р., 1990-1991 рр.). Слід зазначити, що глибина падіння ВВП у зазначений період мала тенденцію до зниження.

Л. М. Григорьев виділяє 10 етапів або рубежів проходження кризи:

- * рубіж 1 – житлова криза в США і вторинні папери – до серпня 2008 р.;
- * рубіж 2 – криза ліквідності у інвестиційних банків – з травня 2008 р.;
- * рубіж 3 – криза кредитування – з серпня-вересня 2008 р.;
- * рубіж 4 – криза довіри – біржа – взаємодія – з вересня 2008 р.;
- * рубіж 5 – м'яка націоналізація ключових банків – вересень-жовтень 2008 р.;
- * рубіж 6 – економічний націоналізм, загроза протекціонізму – жовтень 2008 р. і далі;
- * рубіж 7 – загроза паніки в ощадній системі – з жовтня 2008 р. відбулося загальне

підвищення меж страхування депозитів;

- * рубіж 8 – обмеження наслідків для реального сектора економіки;
- * рубіж 9 – відновлення довіри до ринків;
- * рубіж 10 – реформа моніторингу і регулювання міжнародної фінансової системи.

Хоча економіка України сьогодні поступово оживає, рівень ВВП далеко не відповідає тому обсягу бюджетних витрат, які Україна могла собі дозволити в докризовий період. Відновлення світової економіки відбувається не так швидко, як це оцінювалося раніше. Більш того, бюджетно-боргова криза в Греції, Іспанії та інших країнах призвела до продовження періоду нестабільності.

Міжнародним фінансовим організаціям довелося робити багатомільярдні вклади в ці країни, а їм самим довелося, незважаючи на внутрішні протести, вдатися до різкого скорочення соціальних видатків.

Міжнародні фінансові ринки за останні місяці, на жаль, не демонструють бажаної стабільності. Це дає підстави провідним економістам світу вести мову про можливість другої хвилі кризи.

На щорічній конференції, що пройшла 15 травня 2010 р. у столиці Хорватії Загребі, Європейський банк реконструкції та розвитку оприлюднив новий прогноз зростання економіки у країнах Східної Європи в 2010 р. Ішлося про те, що зростання в Єврозоні складе 3,7 %, тобто на 0,4 % більше, ніж передбачалося раніше. Водночас експерти банку відзначили, що не можуть дати точних оцінок щодо перспектив виходу держав зі світової фінансової кризи. Вони попередили також про ризики, пов'язані в тому числі з нестабільною ситуацією в Західній Європі.

Незважаючи на те, що економісти й політики навперебій стверджують, нібито глобальна фінансова й економічна криза залишилася позаду, Урядом України виділяються наступні невирішені задачі на перспективу:

1. Обмеження дії кризи на ліквідність і реальну економіку у міру збереження макроекономічної стабільності.

2. Посилення структурних реформ з метою диверсифікації економіки, зміцнення інституційної основи і фінансового сектора для забезпечення стійкого довгострокового економічного зростання.

3. Продовження інтеграції в світову економіку.

4. Обмеження дії кризи на регіональний рівень і проблеми неплатежів.

5. Поглиблення рецесії може зажадати введення пакету заходів бюджетного стимулювання.

Канадське Агентство з міжнародного розвитку (CIDA) на основі аналізу процесів, що відбуваються у світовій економіці, сформулювало три основні сценарії розвитку кризи найближчими роками.

Розвиток регіональної промислової політики держави: теорія, методологія, механізми

1. Сценарій швидкого відновлення після кризи – «V-криза».
2. Сценарій «другої хвилі» кризи – «W-криза».
3. Сценарій затяжної рецесії – «L-криза».

У всіх сценаріях стан економіки США здійснюватиме ключовий вплив на параметри розвитку і перспективи відновлення темпів зростання світової економіки.

Перший варіант розвитку кризи припускає, що антикризовими заходами, що вживаються американською адміністрацією, буде зупинено розвиток кризи. Заходи, направлені на підтримку ліквідності у фінансовому секторі США, націоналізація ряду фінансових інститутів, реструктуризація «хворих» активів, що накопичилися в учасників фінансових ринків, приведуть до «нормалізації» ситуації з кредитування підприємств і населення. Це, в свою чергу, допоможе поживленню споживацького й інвестиційного попиту в економіці США. Заходи, направлені на підтримку реального сектора, дозволять системоутворювальним промисловим підприємствам, перш за все, в автомобільній галузі, уникнути банкрутства, «дочекавшись» початку поживлення попиту і відновлення кредитної активності. А реалізація інфраструктурних проектів, у свою чергу, підтримає динаміку інвестицій.

Сценарій «другої хвилі» кризи припускає, що антикризові заходи приведуть до тимчасової стабілізації ситуації і відновлення зростання, що стимулюється експансіоністською бюджетною і грошовою політикою. Проте в цьому випадку відновлення зростання не усуне диспропорції, що накопичилися в економіці США. Перша з них виявиться у тому, що відновлення зростання попиту на імпорتنі товари призведе до збільшення зростання негативного сальдо торгового балансу (при низькій ефективності експорту через дуже міцний долар). Друга полягає у тому, що надмірне нарощування дефіциту бюджету приведе до зростання сумарного боргу, що рано чи пізно відобразиться на вартості запозичень, ризику відмови від доларових розрахунків і формування мультивалютної фінансової системи.

Відмінністю третього сценарію затяжної рецесії є відсутність навіть тимчасової позитивної реакції економіки США і Єврозони на антикризові заходи. Це відповідає одночасному попаданню економік в інвестиційну пастку і пастку ліквідності. М'яка грошова і бюджетна політика, зокрема держпрограма розвитку інфраструктури, будуть нездатними перешкодити серії крупних банкрутств у реальному секторі (в т. ч. найбільших автовиробників) і зростанню безробіття. У цих умовах динаміка споживацького попиту і споживацьких очікувань може залишатися негативною ще довго. При цьому міцний долар перешкоджатиме зростанню американського експорту. Динаміка інвестицій, що має запізнілий характер, також не зможе підтримати сукупний попит.

Тривалий спад (або відсутність зростання в американській економіці) чинитиме пригноблюючу дію на динаміку показників світової економіки.

Об'єми світової торгівлі будуть стагнувати або (у разі посиленого зведення захисних національних бар'єрів) скорочуватися. При цьому ціни на сировинних ринках залишатимуться на низькому рівні протягом усього періоду затяжної рецесії.

Якщо американська економіка тривалий час демонструватиме негативну динаміку, погіршення торгового балансу і збільшення бюджетного дефіциту рано чи пізно створяться умови для знецінення долара, яке супроводжуватиметься скороченням попиту на доларові активи по всьому світу. Очікуванню такого розвитку подій сприяє нинішній ажіотажний попит на доларові активи, який можна трактувати як «роздування» чергового «мильного пузиря». Якщо знецінення долара в цьому сценарії буде різким і несподіваним, найгіршим варіантом розвитку подій може стати руйнування діючої фінансової системи і послаблення позиції долара як резервної валюти. Тоді перехід до фази поживлення у світовій економіці зажадає вибудовування нової конструкції світової фінансової системи.

Ключові напрями розвитку глобальної економічної кризи початку XXI століття щодо економіки України визначаються наступними чинниками, сформульованими у ряді робіт [62; 215; 223; 268; 274].

1. Актуалізація загрози посилення економічного спаду на фоні погіршення зовнішньоекономічної ситуації. Поточна економічна ситуація відновлюється дуже повільно.

2. Антикризові заходи декларуються, але реалізуються не до кінця. Стратегії антикризових заходів з урахуванням макроекономічної ситуації, що змінюється, і досвіду їх застосування в інших країнах світу потребують уточнення.

Загальною рисою антикризових програм є їх значна специфіка і відсутність загальноприйнятих рецептів, що пояснюється незвичністю кризи – глобальністю, поєднанням рис циклічної і системної кризи. При використанні методології виділення довгих хвиль Н. Кондратьєва поточний період можна визначити як завершальну фазу циклу початку 50-х років ХХ ст., яка повинна продовжитися приблизно до 2015 р., пов'язану з переходом від домінування авіаційних, ракетних і комп'ютерних технологій до біо-, інформаційних, нанотехнологій на фоні розвитку нової енергетики та екологічно чистих виробничих технологій. При цьому, за спостереженнями Н. Кондратьєва, перед початком наступної хвилі кожного великого циклу, а іноді й на самому початку її спостерігаються значні зміни в основних умовах господарського життя суспільства. Ці зміни звичайно проявляються (в тій чи іншій комбінації) у глибоких змінах техніки, виробництва й обміну (яким, у свою чергу, передують значні технічні винаходи і відкриття), у зміні умов грошового обігу, в посиленні ролі нових країн у світовому господарському житті.

Хоча в післявоєнний період тривалість фази циклічного спаду в США коливалася від 6 до 16 місяців, проте особливий характер нинішньої кризи може подовжити період спаду, і це потрібно мати на увазі. На даний момент не залишилося жодної країни, яку б не торкнулася світова рецесія, яка спричинила ризик виникнення рецесійної спіралі, тобто такого розвитку, коли погіршення кон'юнктури в одній країні погіршує кон'юнктуру в інших країнах, а потім звідти знову надходить негативний імпульс у першу країну.

3. Макроекономіка. Вибір програми антикризових заходів в Україні ускладнений так званою дилемою вибору макроекономічної політики, коли, з одного боку, цілей економічної політики більше, ніж випробуваних інструментів, а з іншого – вибір інструментів з наявних альтернатив сам по собі представляє нетривіальну в змістовному, але складну в економіко-політичному плані задачу. Говорячи конкретніше, за рахунок лише стимулювання попиту досягти внутрішньої і зовнішньої рівноваги не вдасться, оскільки економічний спад пов'язаний із одночасним різким зниженням експорту та необхідністю забезпечення позитивного торговельного сальдо на фоні важко прогнозованого впливу капіталу. Застосування додаткових інструментів макроекономічного регулювання пов'язане із використанням як фіскальної політики, яка в умовах втрати впливу процентних ставок на потоки капіталу стає ефективною навіть в умовах режиму плаваючого курсу, так і девальвації і точковим введенням імпортного мита (у тій мірі, в якій це необхідно для зрівнювання шансів у конкуренції з торговими партнерами) або їх комбінації. Останнє зачіпає інтереси впливових груп домогосподарств та інших споживачів імпортної продукції, експортерів, міжнародних економічних організацій, що побоюються виникнення в світі порочного кола «девальвація – протекціонізм», що може додати нинішній світовій рецесії характер тривалої L-кризи. Стрес-сценарій тривалої світової L-кризи припускає в 2010-2015 рр. стагнацію темпів зростання світової торгівлі, а також зниження обсягів виробництва в розвинених країнах (в абсолютному вираженні) і зниження цін на нафту до 30 дол/бар упродовж усього прогнозованого терміну. У цьому сценарії, згідно з розрахунками експертів, можлива 2,5-3-кратна девальвація гривні.

4. Виробленню нового пакету заходів з антикризової підтримки економіки повинна передувати хоча б відносна стабілізація валютного ринку, висока волатильність якого викликає вплив капіталу і валютизацію засобів населення, банків і корпорацій, зокрема направлених з бюджету і держрезервів.

Розвиток регіональної промислової політики держави: теорія, методологія, механізми

Вибрана НБУ політика «керованої девальвації», що привела до девальвації гривні у липні 2008 р. на 60 %, не тільки гальмувала темпи зростання імпорту, але й виснажувала валютні резерви. Золотовалютні резерви НБУ на 31 січня 2010 р. зменшилися на 1,219 млрд дол і склали 25,286 млрд дол. У 2008 р. золотовалютні резерви НБУ зменшилися на 2,8 %, або на 918,79 млн дол з 32,462 млрд дол.

Говорити про однозначну ефективність вибраної валютної політики, направленої на помірну девальвацію, поки не можна, так само, як не можна спиратися й на аналогію з кризою 1998 р., коли девальвація була набагато масштабнішою.

5. Після стабілізації валютного ринку держпідтримку слід направляти, перш за все, в галузі кінцевого споживання і/або безпосередньо до домашніх господарств при створенні умов для підвищення схильності до споживання українських товарів. Їх попит забезпечить адекватний розвиток ресурсних галузей. Це пов'язано, з одного боку, із тим, що виділення галузей як об'єктів держпідтримки не відповідає структурному характеру нинішньої кризи і тому факту, що в Україні внутрігалузева диференціація підприємств, з погляду рівня і динаміки ефективності виробництва, значно вища, ніж міжгалузева диференціація. З іншого боку, як показує аналіз, це пов'язано із використанням методології МГБ для розробки заходів антикризової політики за допомогою визначення галузей, продукція яких породжує максимальний ланцюжок міжгалузевих взаємозв'язків, тобто одне з небагатьох логічних обґрунтувань комплексу антикризових заходів для реального сектора економіки ускладнено змінами 2006 р. у формуванні статистичної інформації.

При розробці заходів підтримки окремих підприємств (системоутворювальних) слід орієнтуватися на їх диференціацію для лідерів і середняків тієї або іншої галузі, при цьому аутсайтери повинні в ході кризи піти з ринку.

6. Обмеженість у нинішніх умовах позитивної дії чинника національної валюти на імпортозаміщення актуалізує важливість моніторингу і стимулювання чинників конкурентоспроможності, пов'язаних з рівнем і характером зміни витрат на заробітну платню, електроенергію, паливо, транспортування. Необхідно ще раз розглянути питання про «заморожування» цін на продукцію природних монополій як антикризової міри, незважаючи на виникаючі при цьому труднощі, що пов'язані з відносинами із інвесторами, котрі включилися в процес реформування української електроенергетики і розраховували при формуванні інвестпрограм на обумовлену динаміку цін.

7. Підтримка експорту. Для стимулювання несировинного експорту, еластичність якого до динаміки курсу невелика (за нашими розрахунками – 0,25-0,35 % на 1 % зміни курсу), необхідні спеціальні заходи, які мають як горизонтальний характер, так і диференційовані для виробників окремих товарів. При цьому можна орієнтуватися на сфери, комплементарні з погляду виявлених конкурентних переваг Китаю, який знаходитиметься в пошуку нових ринків збуту, необхідних його економіці для компенсації наслідків рецесії в Європі, куди Китай останніми роками експортував продукції приблизно стільки ж, скільки в США і країни Азії. Загроза конкуренції з боку Європи менш актуальна, оскільки через специфіку динаміки її індикаторів конкурентоспроможності у міру виходу з кризи її орієнтація на зростання внутрішнього попиту, як і раніше, виглядає вірогіднішою, а американська економіка, яка готова перебудувати свою економічну модель на експорт, не є географічним конкурентом Україні.

8. Фінансовий сектор. Говорячи про майбутні зміни світової фінансової системи, найближчими роками не передбачається різке посилення держ- або наднаціонального регулювання фінансового сектора і світової економіки в цілому, принаймні в старих його формах і, тим більше, в період виходу з рецесії. Хоча в перспективі вживання таких заходів цілком вірогідне. Це пов'язано з тим, що в середовищі західних теоретиків і експертів вельми популярна точка зору про те, що посилення незалежності фінансового ринку від дії регуляторів, збільшуючи амплітуду його коливань, одночасно може сприяти прискореному відновленню економіки після рецесії у зв'язку з полегшенням

доступу фірм до зовнішнього фінансування. Крім того, набирає сили думка прихильників так званого «еволюційного підходу» до розвитку економіки про те, що фінансові інновації разом з усіма властивими їм ризиками позитивно впливають на інституційну матрицю економіки в цілому, зрушення в якій можуть бути каталізатором революційних інноваційних нововведень у реальному секторі економіки.

9. У зв'язку з демонополізацією світового фінансового ринку, особлива увага надається реформуванню українського фінансового сектора в цілому, а не тільки банків. На фоні руйнування системи світових інвестиційних банків, геополітичної напруги, глобальної нестабільності і припинення процесів посилення глобалізації найближчим часом можливе посилення фінансового протекціонізму, рефокусування глобальних фінансових інститутів на місцеві та регіональні ринки, переорієнтація споживачів на національні й регіональні фінансові бренди зі специфічним культурним підтекстом, широка диференціація країн в якості фінансових послуг. При цьому необхідно орієнтуватися на співпрацю з Єврозоною.

Під час виходу із рецесії з великою вірогідністю будуть створені умови для ліквідації фактичної монополії долара як основної резервної валюти і для посилення, перш за все, ролі євро. Вже зараз економічний і фінансовий потенціал Єврозони (за сумарною капіталізацією ринків акцій, боргових цінних паперів і банківських активів) суттєво не поступається потенціалу США, а за часткою в світовому товарному експорті Єврозона помітно перевершує США. В той же час частка євро в офіційних резервах, в обслуговуванні міжнародних товарних операцій, у глобальному обороті валютних ринків значно поступається долару. Однією з причин такої ситуації є консервативна, стримана грошово-кредитна політика ЕЦБ, проте це суб'єктивний чинник і при зміні керівництва банку ситуація може різко змінитися.

10. Інфраструктура генерації інновацій. Структурний характер нинішньої економічної кризи робить необхідним розвиток інноваційної інфраструктури і інноваційних мереж, навіть незважаючи на тимчасову відмову від нарощування інвестицій у традиційну інфраструктуру як антикризову міру. При цьому важливо мати на увазі нову модель розвитку інноваційного типу – концепцію «потрійної спіралі», відмінну як від моделі національної інноваційної системи (НІС), де головним двигуном були фірми, так і від моделі «трикутника» Р. Сабато, яка виходила з превалювання держави.

Нова модель розвитку світового інноваційного процесу заснована, з одного боку, на тезі про домінуюче положення інститутів, відповідальних за створення нового знання, а з іншого – про важливість мережевого характеру взаємодії учасників інноваційного процесу в рамках «стратегічних інноваційних мереж», де відбувається свого роду перетин трьох рівнів відносин (внутрішньофірмових, внутрішньодержавних і освітянських) та створення гібридних інституційних форм, що знижують невизначеність. Роль держави в інноваційних мережах також украй важлива, хоча в нових концепціях вона не займає домінуючої позиції. При цьому підвищується важливість розвитку державно-приватного партнерства з метою стимулювання переходу від масового виробництва, економії на масштабі і корпоративно орієнтованих НДДКР, властивих другій половині ХХ століття, до більшого упору на розвиток економії від міжнародної диверсифікації бізнесу, взаємної кооперації виробників, гнучких виробничих систем і децентралізації НДДКР.

Економічна криза зазвичай породжує в економічному житті поєднання безлічі різноспрямованих тенденцій і відповідні їм суперечливі прогнози. Цілком очевидно, що сьогодення ситуація не унікальна: кризові явища, подібні переходу до постіндустріалізму, не раз траплялися в світовій господарській історії. На початку ХХ ст., коли ряд країн, перш за все Росія і деякі європейські країни (Німеччина, Швеція, Швейцарія), переживав заміщення аграрної цивілізації індустріалізмом, теоретиками цих країн був сформований істотний заділ у області методології багатоциклічного кон'юнктурного аналізу.

Розвиток регіональної промислової політики держави: теорія, методологія, механізми

На початку становлення індустріалізму після промислової революції XVIII ст. у провідних країнах світової економіки найбільший інтерес учених привертала принципи функціонування ринку, його основні статичні закони. Динаміка, потрапляючи у поле зору економістів-дослідників, в основному поставала перед ученими у формі питання про причини порушення ринкової рівноваги. Розгляд цього питання у вченні про економічні кризи лише в останній чверті XIX ст. привів до формування теорії економічного циклу. На цьому шляху дослідження об'єктивної обумовленості кризи (теорія криз) змінилося усвідомленням їх періодичності (теорія циклів), і лише потім розгляд циклічності як природної форми існування динаміки ринку привів до появи теорії кон'юнктури.

Аналіз робіт у цій галузі показує, що вчені Англії, США, Франції першими зіткнулися зі всеосяжним характером ринку, звернули увагу, перш за все, на його функцію автоматичного регулятора економічних процесів, що і зумовило домінування рівноважних статичних моделей як основного інструменту аналізу економічних систем аж до сьогоднішнього дня. Вчені тих країн, які включалися в індустріально-ринкове середовище під впливом розширення світогосподарських зв'язків, зацікавилися іншою властивістю ринку, а саме взаємозв'язаним характером здійснення процесів підйому і спаду в різних галузях і сферах національного та світового господарства. На початку XX ст. склалися передумови для розвитку безлічі напрямів наукової думки: власне теорії циклів, зокрема її марксистського відгалуження у формі доказу кризи сучасного капіталізму, теорії кон'юнктури, а також теорії економічного зростання і макроекономічного прогнозування.

Найзначущим результатом розробок Національного Бюро економічних досліджень (NBER) США в цьому напрямі було те, що, вимагаючи виключення вікової тенденції разом із сезонними коливаннями зі статистики динамічних рядів для отримання чіткої картини власне кон'юнктурного циклу, дослідники NBER визначили найчіткіші методи вимірювання параметрів економічного циклу. До теперішнього часу комісія з вивчення ділового циклу NBER (Business Cycle Dating Committee) використовує показники випуску, доходів, зайнятості, торгівлі і фінансового ринку на секторальному і агрегованому (зведеному) рівнях, розраховує приватні та зведені кон'юнктурні індекси, акцентуючи увагу на визначенні переломних точок економічного циклу, виникаючих у циклічній динаміці різних показників [504, с. 141].

Саме в рамках даного підходу склалося уявлення про класичний діловий цикл (business cycle) і цикли економічного зростання (growth cycle), розрізнення яких у сучасній економічній теорії стало вже хрестоматійним. Діловий цикл звичайно зв'язується з абсолютними спадами і підйомами в обсягах випуску та інших показників, тоді як цикли зростання є флуктуаціями в економічних тимчасових рядах, які коливаються навколо довгострокового тренду. Важливо мати на увазі, що одні й другі якраз і є прикладами поточкових і кумулятивних процесів, описаних свого часу Н. Д. Кондратьєвим.

Термін «довгі хвилі» (Long Waves), що прийшов у російську економічну теорію у 80-ті роки XX ст. із західної науки в результаті різкого посилення інтересу до теоретичних розробок Н. Д. Кондратьєва, пов'язаний із поняттям «економічний розвиток». Домінуючі в світі концепції «довгих хвиль» вивчають, у першу чергу, закономірності науково-технічного та інституційного розвитку економіки в часі та слабо торкаються власне кон'юнктурної проблематики.

З цієї точки зору найдоречніше словарне тлумачення поняття «криза» (нім. *krisis*, лат. *crisis*, грецьк. *krisis* – рішення, поворотний пункт) як різкий, крутий перелом у чому-небудь. У цьому значенні сучасна економічна криза пов'язана з переходом від економіки ресурсів до економіки знань. Дослідники характеризують його також як глобальний, обумовлений процесами глобалізації світової економіки. Глобальність економічної кризи вказує на його охоплення всіх рівнів світогосподарської системи –